

Підрозділ 14.2

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ЮРИСПРУДЕНЦІЯ ПРО СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

ЗАВАЛЬНЮК В. В.

Національний університет «Одеська юридична академія», ректор,
кандидат юридичних наук, професор

СОЦІОЛОГІЧНІ МЕТОДИ АНТРОПОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВА

Методи пізнання, що застосовуються сьогодні в соціальних і поведінкових науках, отримали загальну назву «якісних». Методи ці, як підкреслюється, спрямовані не стільки на виявлення визначальних цінностей, смислів і значень, у світі яких начебто і приречений обертатися юрист-антрополог, скільки на аналіз «співвіднесення суб'єктивної креації і громадських об'єктивних інститутів в процесі опредметнення першої і розпредметнення другої» (Семенова В. В. Качественные методы : введение в гуманистическую социологию : Учеб. пособие для студентов вузов / В. В. Семенова; Ин-т социологии РАН. — М. : Добросвет, 1998. — С. 76.).

Концепція ситуативного (ситуаційного) підходу в методології не лише гуманітарних, але й багатьох природничих наук є новим. Його основна ідея полягає у тому, що для більшості систем властива зміна їх компонентного складу, концепту, ієрархії в рамках конкретної ситуації. Саме тому для прикладних соціологічних та правових досліджень актуальність ситуативного підходу не викликає жодних сумнівів. Таким чином, при застосуванні ситуативного підходу на перший план виходять надчуттєві якості системи, котрі можуть ніяк не проявлятися за нормальних умов її функціонування (Ким Д. В. Ситуационный подход как метод научного познания / Д. В. Ким // Российская юридическая наука: состояние, проблемы, перспективы: Материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 45-летию юридического образования на Алтае / под ред. В. Я. Музюкина, Е. С. Аничкина. — Барнаул : Изд-во Алт. ун-та., 2009. — С. 32.).

З методологією ситуативного підходу тісно пов'язана синергетична проблема нелінійності суспільно-правових взаємодій, що висуває на перший план нестійкість і неоднозначність ситуацій вибору (прийняття рішень), невідворотність і довольність процесів формування нових структур із елементів середовища, в якому знаходиться суб'єкт.

Особливе значення для антропологічного дослідження права має метод включеного спостереження. На відміну від звичайного спостереження, включене спостереження передбачає аналіз досліджуваної ситуації зсередини, з точки зору діючого суб'єкта. Такий аналіз принципово важливий, оскільки зовнішній спостерігач практично завжди позбавлений можливості звернути увагу на ті деталі, які приховані від очей непосвяченого, але істотні для діючого суб'єкта або представника іншої (щодо спостерігача) культури. Для виявлення мотивації поведінки, виявлення сенсу юридично значимих дій, що дозволяють пояснити і зрозуміти, що сталося, як раз і потрібно емпатія, тобто опис цих дій мовою суб'єкта. Особливо важлива така робота при експлікації неофіційних норм регулювання поведінки в малих групах, наприклад, в злочинних співтовариствах для кримінолога, в незахідних суспільствах для порівняльно-правового дослідження тощо (Тишков В. А. Реквием по этносу : Исследования по социально-культурной антропологии / В. А. Тишков. — М. : Наука, 2003. — С. 41.).

Крім спостереження до якісних методів антропологічного дослідження права належить робота з документальними джерелами, етнографічний метод, біографічний метод, метод *case study*, метод візуальної антропології та ін.

Метод роботи з документальними джерелами передбачає дослідження різних етноісторичних джерел: усних переказів, біографій і автобіографій, листів, щоденників, археологічних даних, записів культурно-історичного характеру, сімейних, музейних, бібліотечних архівів, колекцій тощо, які розповідають про життя людини, групи, спільності. Цей метод дозволяє отримати відомості про минулі події, коли безпосереднє спостереження або опитування їх учасників вже неможливе. Вивчення за текстами одного явища протягом тривалого часу дозволяє встановити його тенденції та динаміку розвитку.

В основі етнографічного методу лежить збір даних про будь-яке культурне явище в процесі польового дослідження, призначеного спочатку для опису культури та побуту безписемних, доіндустріальних товариств, для вивчення минулого цивілізованих народів до культурного контакту (культура описувалася в статично). Цей метод сприяв описовій архівації культурних зразків (фольклор, опис ритуалів, звичаїв, включаючи правові, вірувань, предмети культури і побуту, тексти тощо), але не передбачав осмислення і динаміки розвитку культур. Сьогодні цей метод якісно змінився і використовується в дослідженнях разом з іншими методами.

До антропологічних методів пізнання права відносять і біографічний метод, який спрямовує дослідника події крізь призму історії окремої особистості. Біографічний метод використовується для опису життєвого шляху окремої людини, сім'ї, цілого покоління на основі інтерв'ю респондента або аналізу особистих документів (мемуари, щоденники

тощо). Оповідання ведеться у формі вільного викладу історії життя окремої людини, сім'ї, покоління.

Особливо важливий цей метод для виявлення мотивів юридично значимих правомірних дій або поведінки правопорушників, що дозволяє тим самим надати більш переконливе трактування механізму індивідуального правомірного чи протиправного поведіння. Цей метод дозволяє побачити, як сприймається соціальний інститут (наприклад, правовий інститут, державний орган) зсередини, які неформальні норми доповнюють діючі в інституті офіційні правила поведінки.

Досить цікавим методом антропологічного дослідження права є *case study* — монографічний метод опису одиничного випадку (об'єкта) по можливості в максимальній кількості його взаємозв'язків. Він рекомендується для вивчення такого явища, яке не піддається кількісному узагальненню, але може бути евристично цінним для аналізу практично будь-якого явища, тому що дозволяє звернути увагу на те, що залишається за рамками кількісного узагальнення (Разуваев Н. В. Социальная антропология права современного общества : монография / Разуваев Н. В., Харитонов Л. А., Черноков А. Э. ; Под. ред. И. Л. Честнова. — СПб. : Знание, ИВЭСЭП, 2006. — С. 46.). Найбільш складною проблемою в цьому зв'язку є перехід від опису одиничного випадку до теоретичних узагальнень. Її вирішення можливе за допомогою використання методики «сходження до теорії», запропонованої в кінці 1960-х рр. Б. Глейзером і А. Страусом. Ця методика зводиться до аналізу досліджуваної події з кількох джерел з наступним угрупованням різнорідних даних в узагальнену категорію — абстрактний теоретичний випадок. Тим самим висувається авторська версія щодо природи даного феномена. Ця методика також надзвичайно корисна при проведенні порівняльно-правового дослідження — зіставленні принципово несхожих (контрарних) об'єктів. Таким чином, метод *case study* використовується при вивченні соціальних явищ і процесів, при якому в якості емпіричної бази нового наукового знання виступають поодинокі, окремі соціальні феномени, що відображають істотні ознаки предмета дослідження, як типові, так і унікальні.

Антропологи спостерігають спосіб життя, соціальні відносини і взаємодії, звичаї, традиції народів, племен, общин. Метод спостереження застосовується також соціологами; психологами, економістами, етнографами, політологами, культурологами, а-також представниками суспільних наук. Спостереження сьогодні залишається основним методом збору даних, який припускає збір первинної інформації та її реєстрацію, це уважне вдивляння в події, що відбуваються, їх правильне сприйняття і фіксація. Нарешті, не можна не згадати і про метод візуальної антропології — відображенні інформації у візуальних формах різноманітних культур за допомогою сучасних технічних засобів (кіно-, фото-, відеоапаратури, комп'ютерних технологій). Візуальна

антропологія, завдання якої полягає в тому, щоб відобразити за допомогою сучасних засобів інформації реальний стан різноманітних культур, в першу чергу маловідомих і зникаючих, допомагає створенню більш повної і об'єктивної картини, гуманітарного світового співтовариства (Hockings P. Principles of Visual Anthropology / P. Hockings. — Hague : Mouton Publishers, 1975.). Безсумнівно, розглянуті соціологічні методи дослідження, що носять емпіричний характер, можуть надати істотну допомогу у виявленні саме соціокультурної зумовленості права, розуміння його як явища, що є функцією суспільства.

ДУДЧЕНКО В. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри теорії держави і права, доктор юридичних наук, професор

ПРО «СУЩЕ» ТА «НАЛЕЖНЕ» В ПРАВІ

Актуальність дослідження визначається складністю права як соціального феномена. При дослідженні «Сушого» та «Належного» у праві необхідно зважувати нормативний і дескриптивний підходи, оскільки саме у даному контексті обґрунтовується метаюридична природа цінностей.

Сфера поширення дескриптивного підходу до права — це позитивно-наукова юриспруденція і виключно позитивна дія права, а сфера нормативного підходу — це етика права, у першому випадку йдеться про право, як воно «є», а в другому випадку — про право, яким воно «мусить бути».

У межах семантики нормативних і дескриптивних суджень про право обґрунтування нормативних принципів має базуватися на дійсно нормативних елементах. У межах цієї семантики принципи нормативної оцінки «опис» є дещо інше, ніж «припис», потребує визнання переходу від суто дескриптивних посилок до суто нормативного висновку помилковим з точки зору формальної логіки. Назва цієї помилки — «підміна сушого належним».

Прибічників природно-правових шкіл часто звинувачують у допущенні цієї формально-логічної помилки. Чому? Критики виходять з того, що апеляція до нормуючого авторитету природи або до «єства» засвідчує підміну сушого належним, тобто виведення нормативних обов'язковостей з дескриптивно-природних характеристик людини і світу.

Тож у позитивізмі природу, включно і людську, розуміють суто дескриптивно. Таке повністю узгоджується з концепцією Homo faber.